

Prof. dr. W. van Vlastuin: Debat tussen Gomarus en Arminius is van eeuwigheidsbelang

Het debat tussen Gomarus of Arminius is een debat van eeuwigheidsbelang. Dat betoogde prof. dr. W. van Vlastuin 15 september op het symposium van Protestants Nederland te Hasselt naar aanleiding van 400 jaar Synode van Dordrecht. Hij belichtte daar de historische context van Dordt.

Het debat kwam niet uit de lucht vallen. Al tientallen jaren waren er spanningen in de kerk van Nederland. In 1572 richtte Coornhert zijn kritiek op de calvinistische godsleer. Volgens hem maakte deze leer van God een tiran. Later vertolkte hij ook zijn kritiek op de leer van de erfzonde. In 1587 weigerde de kerkenraad van Gouda de Heidelbergse Catechismus te laten bepreken, omdat dit de geestelijke vrijheid zou belemmeren. In 1592 publiceerde ds. Herberts uit Gouda zijn bezwaren tegen deze catechismus, waarbij het ging om bezwaren tegen de leer van de erfzonde, de verzoening en de rechtvaardiging. De kritiek op de belijdenis en de binding daarin werd ook vertolkt door de predikanten Coolhaes uit Leiden en Duifhuis uit Utrecht.

Tegen deze achtergrond speelde de strijd tussen Gomarus en Arminius. Gomarus had goede papieren. Hij had gestudeerd in Oxford en Cambridge, bij Junius en Zanchius. Ook had hij de vluchtelingengemeente van Frankfurt gediend. De papieren van Arminius zijn niet minder goed. Hij had in Leiden gestudeerd onder leiding van de onverdacht rechtzinnige Daneau. Vervolgens was hij naar Genève gereisd om zich onder leiding van Beza verder te bekwamen in de theologie. Toen in Nederland de infralapsarische opvatting over de verkiezing naar voren kwam, vroeg men aan Arminius om hier een weerwoord op te schrijven. Daarom verdiepte hij zich nader in de verkiezingsleer van zijn leermeester. Het gevolg ervan was dat hij niet alleen moeite kreeg met het supra-lapsarisme, maar ook met het infra-lapsarisme. Ook al had Arminius zich niet uitgesproken over zijn diepste overtuigingen, Gomarus was niet gerust op zijn benoeming tot hoogleraar in Leiden. Hij had gehoord van diens prekenserie over de Romeinenbrief in Amsterdam. Arminius had in deze prekenserie betoogd dat de geestelijke strijd in de tweede helft van Romeinen 7 geen betrekking had op de gezonde gelovige, maar op de strijd tussen goed en kwaad in de natuurlijke mens. Ook zijn uitleg over Romeinen 9 riep vragen op, omdat hij Jacob en Ezau zag als vertegenwoordigers van volkeren. De Ezau-categorie zou dan de zaligheid in de werken zoeken en de Jacob-categorie zou de zaligheid door het geloof begeren. Het zou dan gaan om de verkiezing van gelovigen, zodat de persoonlijke verkiezing tot het geloof verbleekte.

Een gesprek tussen Gomarus en Arminius haalde de kou echter uit de lucht, zodat Arminius in Leiden tot hoogleraar kon worden benoemd. Er kwam opnieuw onrust toen laatstgenoemde in 1604 een disputatie over de verkiezingsleer organiseerde. De stellingen gingen op het randje van de gereformeerde theologie, omdat hij wel veel sprak over het geloof, maar niet over de verkiezing tot het geloof. Omdat hij toch beleed dat God voorgenomen had zondaren het geloof te schenken, kon de stelling goed worden uitgelegd. Dat was ook het oordeel van Trigland. Als dit de enige opmerking bij Arminius was, had men zijn inzichten 'lichtelijk hebben kunnen ten besten duyden'. Gomarus rook echter onraad en liet supralapsarische stellingen door zijn studenten verdedigen.

Pamflettenstrijd

Onderwijl bleef deze kwestie niet beperkt tot de universiteit. Onder het volk voelde men het eeuwigheidsbelang van deze vragen, omdat het uiteindelijk ging om de vraag waar de laatste beslissing over onze zaligheid valt: bij God of bij de mens. Er ontstond een geweldige pamflettenstrijd waarbij de karikaturen niet van de lucht waren. De leer van Gomarus zou betekenen dat er geen verwachting was voor jonggestorven kinderen. Als men daarbij bedenkt dat het een tijd was van grote kindersterfte, kunnen we ons voorstellen dat men met dit argument een krachtig instrument in handen had om de leer van Gomarus verdacht te maken. Een tweede punt dat in de pamfletten regelmatig terugkeerde was dat de leer van Gods verkiezing een onverschillige levenswandel met zich meebracht. Immers, het leven is niet bepalend voor de eeuwige bestemming. Men kan goddeloos leven en behouden worden en men kan deugdzaam leven en verloren gaan.

Een derde beschuldiging naar de Gomaristen was dat hun leer de prediking ontkrachtte. Als Christus niet voor iedereen is gestorven, zou het ook zinloos zijn om de oproep tot bekering en geloof algemeen aan ieder te verkondigen. De Gomaristen verweerden zich ook in pamfletten. Ze verweten de Arminianen dat de religie door hen bespottelijk werd gemaakt. Ze verweten dat de Arminianen ook dat zij de goede werken weer invoerden als bron van de zaligheid en terugkeerden naar de leer van Rome. Als men eenmaal deze relatie kon leggen, was er ook een relatie met Spanje, zodat de Arminianen in de kwade reuk van ontrouw aan het vaderland kwamen te staan.

Een ander argument dat de Gomaristen gebruikten was dat hun overtuiging de oudste papieren had. Arminianen wilden de leer veranderen en iets nieuws invoeren. Vandaag zou dat wellicht een positieve opmerking zijn. In die tijd was het nieuwe verdacht en het oude had de uitstraling van betrouwbaarheid.

Het gevolg was dat Gomarus en Arminius zich moesten verantwoorden voor de Hoge Raad (1608). Hoewel Gomarus ertegen protesteerde dat de overheid deze zaak besprak, ging hij toch op de uitnodiging in. Hij stelde Arminius' rechtvaardigingsleer onder kritiek, maar Van Oldebarnevelt leidde het gesprek richting de verkiezingsleer. Gomarus heeft bij deze ontmoeting de geladen woorden gesproken dat hij met het gevoel van Arminius niet voor Gods rechterstoel durfde te verschijnen. Dit moment brak voor Arminius snel aan, want hij stierf in 1609 aan tuberculose.

De remonstrantie

Degenen die achter Arminius stonden, kwamen samen voor een beraad. Onder leiding van Wtenbogaert stelden 43 predikanten in 1610 een remonstrantie op.¹ Het woord 'remonstrantie' betekent verzoekschrift. Men bedoelde ermee dat men om vrijheid voor de visie van Arminius verzocht.

In deze remonstrantie beweren de volgelingen van Arminius dat zij geen verandering van religie willen, maar dat ze voluit gereformeerd willen zijn. Ze richten zich op de vertolking van de verkiezing. Zij weigerden te spreken over de verkiezing tot geloof, omdat men dan ook moest zeggen dat de God de oorzaak van het ongeloof was.

De manier waarop het standpunt van de gereformeerden werd weergegeven is niet vrij van karikaturen. De contraremonstranten zouden spreken over Gods onveranderlijke besluit over mensen "die hy niet als geschapen, veel min als gevallen heeft aengesien." Dit was in ieder geval niet de positie van de infra-lapsariërs, die Gods besluit betrokken op de gevallen mens. Het was evenmin de overtuiging van de supra-lapsariërs. Zij lieten Gods besluit voorafgaan aan het besluit tot de schepping, maar zij maakten het niet los van de schepping. De remonstrantse weergave is dus extreem supra-lapsarisch. Men viel een extreem supra-lapsarisch standpunt aan in de hoop dat de discussie daarover zou gaan en dat deze kwestie de calvinistische theologen onderling zou verdelen.

Een opvallende zin uit dit eerste kritiekpunt van de remonstrantie is ook dat God eeuwig heeft geordineerd “sonder eenige aenmerckinge van gerechticheyt off sonde, gehoorsaemheyt off ongehoorsaemheyt.” In de beginselverklaring van de remonstrantse broederschap wordt dit bevestigd. Daarin staat dat de remonstranten zich verzetten “tegen de gedachte dat de levenswijze van mensen geen enkele invloed zou hebben op hun relatie met God.” Dit zijn veelzeggende opmerkingen die het eigenlijke geschil over de menselijke inbreng vertolken. De remonstrantie raakt ook het verzoeningswerk van Christus. In de remonstrantie wordt gepleit voor een algemene verzoeningsleer. Christus is voor alle mensen gestorven. Er is voor ieder een gelijke mogelijkheid. De verwerkelijking daarvan hangt uiteindelijk af van de beslissing van de zondaar. Het is genade om te geloven, het is genade om de goede keuze te maken, maar uiteindelijk zet de mens de knop om dat de genade gaat stromen. Voor de remonstranten was hier de geloofwaardigheid van de prediking in het geding.

De remonstrantie raakt ook het werk van de Heilige Geest. Het valt op dat er grote aandacht wordt gegeven aan de wedergeboorte. De schenking van het geloof wordt gemaximaliseerd. Het werk van de Heilige Geest is noodzakelijk. Men komt niet door de kracht van de vrije wil tot het geloof. Zonder de genade van de Heilige Geest kan een zondaar niet geloven. Zelfs de wedergeborene kan zonder de Heilige Geest geen vruchten voortbrengen. De crux zit er in dat mensen de Geest kunnen weerstaan. De remonstrantie beroept zich daarvoor op Hand. 7:51. De remonstranten meenden dat het hierbij niet ging om een tegenstelling over de genade zelf, maar het betrof volgens hen slechts de manier waarop de genade werkt. Men verschilde niet over de genade, maar over de onwederstandelijkheid van de genade.

In de remonstrantie kwam ook de volharding aan de orde. De leer van de volharding zou mensen zorgeloos maken. Men wilde recht doen aan al de noties in de Schrift waarin het gaat om oproep tot volharding en het gevaar om af te vallen van het geloof. Waartoe dient immers een vermaning als “Wie meent te staan, zie toe dat hij niet valle.”

In de remonstrantie kwam ook een ander probleem aan het licht, dat steeds onderhuids aanwezig was geweest, namelijk de verhouding tussen kerk en overheid. De remonstranten waren een voorstander van een overheid die zich ook met kerkelijke zaken inliet. De benoemingen van predikanten en de uitoefening van tucht zouden taken voor de overheid zijn. Onder leiding van de overheid moest het tot een nieuwe vertolking van de belijdenis moeten komen. Wtenbogaert had hier een boek over geschreven *Tractaet van 't ampt van de overheydt*. Deze positie van de remonstranten verwondert ons niet als we bedenken dat zij de overheid op hun hand hadden.

Het ging hier om een oud probleem waar al heel wat discussie over gevoerd was en waarin de kerk steeds de vrijheid ten opzichte van de overheid moest bevechten. De voorstanders van vergaande overheidsinvloed in de kerk wezen graag naar het voorbeeld van Engeland. Het schriftberoep was eenvoudig. Salomo liet de tempel bouwen en offerde bij de inwijding van de tempel.

Ook de binding aan de belijdenis kwam opnieuw aan de orde. Arminius had zich er ook over uitgelaten. Voor hem was de belijdenis geen vertolking van het geloofsgeheimenis, maar een prikkeldraadversperring. De remonstrantie gaat in deze geest verder. Ondertekening kan niet betekenen dat er tucht wordt uitgeoefend als men kritiek heeft op de belijdenis. Men maakt de ondertekening verdacht door de vergelijking met de Romana waarin menselijke geschriften en kerkelijke besluiten boven het Woord van God gesteld werden.

De binding aan de belijdenis is het eerste wat de remonstrantse broederschap op haar website noemt als karakteristiek voor het geding met de contra-remonstranten: “Verzet tegen dogmatiek en geloofsdwang leidden tot het ontstaan van de Remonstrantse Broederschap. De behoefte aan vrijheid in het geloof is door de jaren heen wezenlijk voor de remonstrantse traditie geweest.” In de beginselverklaring van deze broederschap komen we deze trekken

opnieuw tegen: “De remonstrantse broederschap is een geloofsgemeenschap die, geworteld in het evangelie van Jezus Christus en getrouw aan haar beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid, God wil eren en dienen.”

De remonstranten van vandaag stellen het zo voor alsof er nog geen binding aan de belijdenis bestond: “Er was dan ook een sterk streven om bindende belijdenisgeschriften in te voeren. Hiertegen verzette zich een aantal meer gematigde predikanten.” Op de website van de remonstrantse broederschap worden de remonstranten vooral voorgesteld als gematigde theologen: “Met name dit vraagstuk (van de verkiezing WvV) werd door de groep die bindende belijdenisgeschriften wilde invoeren op de spits gedreven.”

De Haagse Conferentie

De overheid ontving deze remonstrantie positief. Zij stuurde deze rond naar de classicale vergaderingen met de oproep kerkelijke examens niet ‘hoogher of swaerder’ dan deze remonstrantie te laten gaan. Van Oldebarnevelt had een volkskerk voor ogen waarin ruimte zou zijn voor remonstranten, Lutherse, roomsen en doopsgezinden.

Inhoudelijk kwam zijn oproep erop neer dat men zich in theologie en prediking uitsprak over Gods verkiezing van gelovigen, maar dat de vraag naar de uiteindelijke herkomst van het geloof in het midden zou worden gelaten. Dit zou betekenen dat arminiaanse gedachten in de kerk acceptabel waren en dat het verschil tussen remonstranten en contra-remonstranten uiteindelijk een onbeduidend verschil was. Men kon zalig worden zonder de verkiezing tot het geloof te belijden. Er lag ook de suggestie in dat de contra-remonstranten te speculatief omgingen met de verborgen dingen van God.

Deze oproep van de overheid bracht veel onrust. Wegens deze onrust belegde de overheid opnieuw een conferentie, namelijk de ‘Haagse Conferentie’ op 11 maart 1611. Deze conferentie beantwoordde niet aan het doel van de overheid om de remonstrantie te aanvaarden. De contra-remonstranten aanvaardden het tolerantie-edict van de overheid niet, omdat de kerk niet tolerant kon zijn ten aanzien van een andere leer dan in de belijdenis van de kerk was vertolkt. Omdat de remonstranten de formulieren ondertekend hadden, moest men elkaar daaraan houden in de kerk.

Het gevolg was dat de contra-remonstranten hun contra-remonstrantie publiceerden. Zij oordeelden dat “op het hoge punt van de praedestinatie, waarover nochtans in onze kerken matig en voorzichtig pleegt gesproken te worden naar de regel van Gods Woord, alleen tot prijs van Gods onverdiende genade en tot wegneming van alle menselijke verdiensten en waardigheid, als ook tot versterking van de vaste troost der gelovigen, op zo’n manier dat dienaangaande niemand terecht zich daaraan stoten kan.”

Ook lieten ze zich niet vangen in de strik om als supra- of infralapsariërs uit elkaar te worden gedreven. Ze aanvaardden de inconsequentie dat Gods verkiezing en Gods verwerping niet op gelijke wijze de oorzaak van behoud en ondergang zijn. Kort gezegd: We worden behouden uit genade en we gaan verloren om eigen schuld. Ze hadden liever een kreupele theologie dan een logisch kloppend systeem waar het leven uit is verdwenen.

De contra-remonstrantie was samengevat in zeven stellingen:

1. Over de doodstaat in Adam,
2. De kinderen behoren tot Gods verbond. Men stelt dat “voor Gods uitverkoren kinderen te houden zijn niet alleen de volwassenen, die in Christus geloven... maar ook de kinderen des verbonds, zolang zij metterdaad niet het tegendeel bewijzen.”
3. God ziet in de verkiezing niet op het aanwezige geloof,
4. Het offer van Christus is van oneindige kracht,

5. De Heilige Geest bewerkt niet slechts een mogelijkheid om te geloven, maar de werkelijkheid van het geloof,
6. Er is een volharding der heiligen,
7. Deze volharding betekent geen zorgeloosheid. De christen moet zijn zaligheid werken met vrezen en beven. Vervolgens werden in dit document de verkeerde conclusies van de remonstranten afgewezen.

Tolerantie en scheiding

De publicatie van de remonstrantie zorgde dus voor verscherping van de tegenstellingen, hoewel er aan beide zijden ook theologen waren die het theologische verschil rustig uit wilden praten, de 'moderaten'. In Leiden konden remonstranten en contra-remonstranten goed samenwerken, maar meestal was dit niet het geval.

Van Oldebarnevelt zag dit alles met lede ogen aan. Het verbod van de diensten van de dolerenden hielp niet. Hij vroeg aan Prins Maurits om met het leger tegen de aparte samenkomsten van de dolerenden in Den Haag op te treden. Dit was teveel voor Maurits. In zijn hart was hij op de hand van de gereformeerden, hoewel hij kerkelijk meende dat er in de ene nationale kerk ruimte moest zijn voor twee stromingen. In 1610 had hij hulp geboden aan de contra-remonstranten van Alkmaar. In 1612 had hij tegen de benoeming van Vorstius tot hoogleraar in Leiden gepleit. Een jaar later had hij het opgenomen voor de verbannen calvinisten. Nu vroeg de raadspensionaris hem om geweld te gebruiken tegen belijders van de gereformeerde religie. Dat was voor hem volstrekt onmogelijk. Hij had in 1585 aan de Staten-Generaal en de Staten van Holland gezworen dat hij de 'Christelijke Ghereformeerde Religie' zou beschermen.

Trigland vroeg aan Maurits om vrijheid voor de gereformeerde religie. Als de prins hem slechts wilde toestaan om in schuren en huizen het evangelie te preken, zou hij het remonstrantisme doodpreken. Daar heeft Maurits zeer beslist geantwoord dat de kerken toekwamen aan de gereformeerden. Onderwijl probeerde hij zijn neutraliteit te bewaren. Hij wilde zich niet uitspreken in theologische kwesties.

Op 23 juli 1617 bleef Maurits weg uit de hofkapel bij Wtenbogaert. Hij ging ter kerke bij de slijkgeuzen in de Kloosterkerk. Van Oldebarnevelt liet zich hierdoor niet imponeren. Hij hield zijn beleid vol. Hij kwam op 4 augustus met de Scherpe Resolutie. Daarin werd bepaald dat er geen synode zou worden gehouden, dat rechters geen klachten omtrent de religie in behandeling mochten nemen en dat het leger onder bevelhebberschap van de overheid kwam te staan. Daarmee werd het ontnomen aan prins Maurits. Bovendien werden overheden in steden gemachtigd om eigen soldaten (waardgelders) in dienst te nemen om zo de samenkomsten van de dolerenden uit elkaar te jagen.

Zo was de verwarring tot een climax geklommen. Er was een theologische discussie over de verkiezingsleer. Er was een kerkrechtelijk geding om de vraag wat de reeds aanvaarde belijdenis betekende. Er was ook een kerkpolitiek conflict omtrent de relatie van de overheid en de kerk waarbij de contra-remonstranten 'moderner' waren dan de remonstranten in hun pleidooi om de overheid buiten de kerk te houden. Ook speelde vraag mee wat de positie van de Staten-Generaal was ten opzichte van de verschillende provincies. Daar kwamen ook de internationale verhoudingen nog bij. Van Oldebarnevelt oriënteerde zich op het roomse Frankrijk, terwijl Maurits zich richtte op het protestantse Engeland.

Voor Maurits was de maat vol, omdat het leger zich tegen gereformeerde volksgenoten zou keren en het gevaar van een burgeroorlog dreigde. In overleg met de Staten-Generaal trok Maurits naar Utrecht om daar de waardgelders af te danken. Van Oldebarnevelt werd schuldig verklaard aan landverraad. Ook Hugo de Groot werd gevangen genomen. De laatste

ontsnapte, de eerste vroeg niet om gratie en werd onthoofd. Deze politieke wending gaf de ruimte om een synode te organiseren.

Ongetwijfeld zijn er aan beide zijden van dit kamp onheilige krachten werkzaam geweest. Ondanks al deze menselijkheid en kleinmenselijkheid heen ging het wel ergens over, namelijk over Gods genade. Deze diepste intentie kunnen we niet uit het oog verliezen als we ons vandaag verdiepen in het belijden van Dordt. Achteraf mogen we belijden dat Gods genadige hand in deze geschiedenis is geweest en dat we ook vandaag door dezelfde onweerstaanbare genade als vierhonderd jaar geleden zeker zalig zijn en worden.

Dit is een verkorte versie van het artikel dat verschijnt in het novemnummer van Protestants Nederland, dat geheel gewijd is aan 400 jaar Synode van Dordrecht. Andere bijdragen in dat nummer zijn van prof. dr. H. J. Selderhuis en prof. dr. W. Verboom. Abonneer je hier: www.protestantsnederland.nl

ⁱ Vgl. voor de tekst <https://www.remonstranten.nl/wiki/remonstranten-vroeger/remonstrantie-1610> (bezocht 24 augustus 2018).